

УДК 159.922.7

Оксана Корміло

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОСТІ У СТУДЕНТІВ РІЗНОГО ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ

Розглянуто феномен емпатійності та проаналізовано особливості його розвитку в студентів різного фахового спрямування, на межі пізньої юності та ранньої дорослості. Проведено емпіричне дослідження, під час якого з'ясовано, що у більшості студентів спостерігається середній та низький рівень розвитку емпатійності.

Ключові слова: емпатія, емпатійність, студентство.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві ми маємо змогу спостерігати істотні зрушення ціннісних пріоритетів: цінність фізичної праці поступається перед працею інтелектуальною; матеріальні речі втрачають свою значущість. Зміна цінностей та орієнтирів суспільного розвитку свідчить про перехід людства до нової епохи – Епохи Інформатизації. Та все частіше ми стаємо свідками "зубожіння душі людини, незважаючи на її інтелектуальне зростання" (І.Д. Бех). Значна частина людства повсякденно не виявляє турботи, піклування, допомоги тим, хто її потребує.

Феномен емпатії залишається предметом гострих дискусій з боку філософів, етиків, митців, психологів, педагогів, етнологів, медиків. Актуальність проблеми вивчення емпатійності підтверджується даними емпіричних досліджень сучасних педагогів та психологів – Л.П. Журавльової, В.А. Киричок, О.М. Пархоменко, О.П. Саннікової та ін. Різні аспекти розвитку емпатійності особистості висвітлювалися у працях відомих вітчизняних психологів та педагогів (К.О. Абульханова-Славська, М.Й. Боришевський, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Н.І. Непомняща, В.О. Сухомлинський та інші), які стали методологічним та теоретичним підґрунтям багатьох досліджень цієї проблеми. Серед них значне місце посідають дослідження емоційного розвитку, чутливості, сприяння та співпереживання (Л.І. Джрнзян, А.Д. Кошелева, Я.З. Неверович, Л.П. Стрелкова). Низка досліджень була присвячена окремим аспектам розвитку емпатії та її компонентів (Л.П. Алексеева, С.Б. Борисенко, Л.П. Виговська (Журавльова), Т.П. Гаврилова, Л.П. Стрелкова, І.М. Юсупов), співвідношенню емпатії та моральності (А.А. Валантінас, А.В. Соломатіна, Н.О. Шевченко).

На сьогоднішній день широко розроблені методи емпатійного слухання (К. Роджерс), створені спеціальні програми навчання навичок емпатії психотерапевтів, педагогів, подружжя (А. Голдстейн, Т. Гордон), програми соціально-психологічного тренінгу емпатії для молодших школярів та підлітків (М.В. Удовенко), тренінгова програма розвитку професійних якостей психолога, визначальних для роботи в початковій школі (І.А. Мартинюк), а також програма тренінгу сензитивності студентів.

нтів-медиків (О.М. Юдіна). Однак їх аналіз показує, що специфіка майбутнього фаху для розвитку вказаної якості враховується недостатньою мірою. Це відкриває широкий простір для подальшого вивчення проблеми.

Сутнісний зміст даного феномену може бути розкритий шляхом звернення до понять "симпатія", "співчуття", "співпереживання" (І. Кант, А. Шопенгауер), які розроблялися у рамках філософії, етики, естетики, психології (В. Воррінгер, В. Дільтей, Т. Ліппс, Т. Рібо, А. Сміт, Г. Спенсер, Е. Тітченер, Г. Шелер). Новітні дослідження проблеми емпатії належать О.О Бодальову, Т.В. Васишиній, Т.П. Гаврилової, Ю.Б. Гіппенрейтер, Л.П. Журавльовій, Т.Д. Карягіній, В.А. Киричок, І.М. Когану, М.М. Обозову, О.М. Пархоменко, К. Роджерсу, О.П. Санніковій, М.В. Удовенко, О.Я. Феніній, М.А. Хазановій та іншим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснимо логіко-історичний аналіз даного феномену. Як психологічне явище емпатія відома ще з античних часів. Зокрема, давньогрецькі стоїки стверджували, що існує особлива духовна спільність між людьми, завдяки якій вони співчують один одному. У Стародавній Греції співчуття цінувалося настільки високо, що слугувало спеціальним предметом поклоніння, а в Давньому Китаї співчуття було залучено до реєстру основних чеснот людини. Наприкінці XVII - на початку XVIII століть у концепціях А. Шефтсбері та Ф. Гатченсона емпатія вживається в сенсі міжособистісної прихильності, що має психологічний характер. Проте серйозні дослідження емпатії були започатковані лише в XIX столітті у Європі в лоні філософських дисциплін – етики й естетики. Етики називали це поняття симпатією, співчуттям, розумінням, чуйністю, емоційною співпричетністю [3; 4; 6].

За даними Т.П. Гаврилової, у давньогрецькій і європейській філософії відгук на страждання інших людей називали поняттям "симпатія": від грецького *pathos* (почуття), а префікс "syn" позначав "з", тобто "відчувати з кимось, співчувати". Поряд зі словом "симпатейя" в грецькій мові було слово "емпатейя" – "почувати в, вчуватися" [3].

Подальший теоретичний аналіз феномену емпатійності дозволяє визначити її як властивість особистості, що виражається у співчутті, співпереживанні, співучасті, які ґрунтуються на генетично зумовлених здібностях відчущання, емоційного відгуку на іншу людину.

Відповідно до різноманітних поглядів на емпатію ми опираємося на інтеграційний підхід до розуміння поняття емпатії, згідно з яким під *емпатійністю* розуміємо явище, що включає фізіологічний, кінестетичний, афективний і мотиваційний компоненти. Залежно від ситуації може переважати емоційна, когнітивна або поведінкова сторони емпатійності.

Також емпатія визначається як здатність людини емоційно відгукватися на переживання іншої людини, тварини чи будь-якого антропоморфізованого предмету; як суто емоційний феномен, що репрезентує процес співпереживання – співчуття – внутрішнього прийняття; як ося-

гнення емоційного стану іншого, як проникнення в переживання іншої людини; як здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяючи його переживання; як "учуття" в позицію іншого, вміння поставити себе на його місце; як почуття, що передає духовне єднання.

Приходимо до висновку, що диференціація емпатії як особистісної якості відбувається з урахуванням того, який із трьох компонентів у ній переважає: когнітивний, емоційний чи поведінковий. Перевага когнітивного компоненту у відображенні стану іншої людини характерна для адекватного розуміння іншої особистості. Домінування емоційного компоненту в емпатії говорить про емоційний відгук однієї особистості на переживання іншої. У діяльній емпатії суб'єкт не тільки розуміє емоційний стан іншої особи, але і надає їй активну підтримку.

Серед основних форм емпатії погоджуємося з найбільш поширеними двома формами: 1) форма пасивного споглядання (співчуття) та 2) форма активної дії (співпереживання).

У своїй роботі опираємося на класифікацію видів емпатії, яку розробив А.Петровський, за яким основними видами емпатії є емоційна, когнітивна, предикативна та естетична.

Відтак емпатійний процес ми розуміємо як когнітивно-емотивну, суб'єкт-суб'єкту взаємодію між людьми. Найчастіше емпатійна взаємодія має психологічну форму співпереживання або співчуття. Проте емпатійний процес подеколи може завершуватися і дієвою формою, тобто практичною допомогою, що спрямована на розв'язання ситуації суб'єкта емпатії. Загалом емпатійний процес має три основні фази перебігу, функціонування яких забезпечується різними психологічними механізмами.

Важливо зазначити, що емпатія вважається важливим чинником особистісного розвитку у професійній діяльності. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і розвитку міжособистісних стосунків, моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє налагодженню гуманних взаємин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги. Емпатійність розглядається також і як засіб обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідний складник емоційної зрілості людини, фактор міжособистісного порозуміння.

Виклад основного матеріалу. При плануванні та реалізації нашого емпіричного дослідження ми виходили з мети – обґрунтувати та експериментально встановити особливості емпатійності у студентів різного фахового спрямування. Серед емпіричних методів – такі психодіагностичні:

- модифікований питальник діагностики емпатії А. Меграбяна, Н. Епштейна [1];
- методика діагностики рівня емпатійних здібностей В.В. Бойка [2];
- методика діагностики рівня емпатії І. М. Юсупова [2].

Експериментальне дослідження проводилося на базі трьох тернопільських вишів – Тернопільського національного педагогічного уні-

верситету ім. В. Гнатюка (Інститут педагогіки та психології, інженерно-педагогічний факультет, філологічний факультет – ІПП, ІПФ, ФФ), Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя (факультет інформаційних систем – ФІС) та Тернопільського національного економічного університету (факультети економіки та управління – ТНЕУ, ФЕУ). Усього в дослідженні взяло участь 198 осіб 4 курсу навчання (з них 69 – студенти-програмісти, технологи ТНТУ ім. І. Пулюя, 107 осіб – студенти-інженери, психологи, практичні психологи, педагоги ТНПУ ім. В. Гнатюка та 22 – студенти-менеджери ТНЕУ).

Формування вибірки здійснювалося на підставі таких критеріїв:

- змістового критерію – відбір груп визначався предметом та гіпотезою дослідження;
- критерію еквівалентності досліджуваних – результати дослідження вибірки поширюються на кожного її члена.

Наше дослідження є квазіекспериментом, який характеризується заниженими вимогами до процедури формування вибірки (у даному випадку ми досліджували потоки студентів четвертого курсу різного фахового спрямування). Ми не мали безпосереднього впливу на учасників чи умови експерименту, а лише користувалися вже існуючими групами для вивчення особистісної якості, що нас цікавить.

Етап обробки результатів складався з аналізу результатів за кожною методикою по вибірках різного фахового спрямування, а також визначення кореляційного зв'язку за коефіцієнтом кореляції Пірсона.

Здійснимо аналіз отриманих даних за вищезгаданими методами дослідження. Кількісно-якісний аналіз результатів діагностики за допомогою модифікованого питальника емпатії А. Меграбяна і Н. Епштейна у студентів четвертого курсу – програмістів, технологів (ФІС), які навчаються за технічним фаховим спрямуванням, дозволяє констатувати: у більшості студентів виявлено середній (нормальний) рівень розвитку емпатії (41%). Практично на однаковому рівні знаходиться високий (17%), низький (19%) і дуже низький рівень розвитку емпатійності (16%). Звичайно високі показники свідчать про те, що особа проявляє альтруїзм у реальних вчинках, схильна надавати людям допомогу й орієнтується на моральні прояви вчинків. При низькому та дуже низькому рівні емпатії досліджувані у своїх взаєминах більше керуються прагненням до раціонального рішення та не прислухаються до своїх почуттів. Як ми бачимо, у незначній кількості досліджуваних спостерігаємо дуже високий рівень емпатії (7%), тобто такі люди можуть виявляти безкорисливість та альтруїзм.

Проаналізувавши результати за вищезгаданою методикою у студентів-майбутніх інженерів, ми встановили, що більшій частині досліджуваних властивий високий рівень емпатії (35%). Для інших двох вибірок студентів має місце середній (22%) та низький рівень розвитку емпатійних тенденцій (22%). Дуже низький рівень емпатійності властивий 16% досліджуваним. Незначній частині інженерів притаманний дуже високий рівень емпатії (5%).

У студентів гуманітарного фахового спрямування (а це майбутні психологи та практичні психологи) спостерігається дещо інша тенденція. Для значної кількості досліджуваних притаманний високий рівень емпатії (42%). Такі результати пов'язані з особливостями майбутньої професійної діяльності. Адже дана якість є запорукою розуміння та відчуття внутрішнього стану клієнта, успішної психокорекційної роботи психолога. Є також досліджувані з дуже високим рівнем розвитку емпатії (15%). Значна частина досліджуваних (25%) має середній рівень сформованості емпатії. Невеликий відсоток опитуваних має низький рівень емпатійності (18%).

Отже, слід звернути увагу, що значній частині опитуваних студентів, які обрали майбутній фах, пов'язаний з комп'ютерними технологіями (ФІС, ПФ), педагогікою (ФФ) та підприємницькою діяльністю (ФЕУ) властивий середній та низький рівень емпатійності. Тільки у досліджуваних спеціальності "Психологія" та "Практична психологія" помічаємо високу розвиненість емпатійних тенденцій.

Для достовірності нашого дослідження ми проаналізували і результати психодіагностичної методики І.М. Юсупова. Дані представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Показники рівня розвитку емпатійності за результатами методики діагностики рівня емпатії І.М. Юсупова

№ п/п	Факультети (професії)	Рівень розвитку емпатійності		
		Високий	Середній	Низький
1.	ФІС (програмісти, технологи)	6 % (4 особи)	83% (57 осіб)	11% (8 осіб)
2.	ПФ (інженери)	8% (3 особи)	92% 34 особи)	—
3.	ПП (психологи, практичні психологи)	7% (3 особи)	93% (37 осіб)	—
4.	ФФ (педагоги)	15 % (6 осіб)	85% (34 особи)	—
5.	ФЕУ (менеджери)	9% (2 особи)	82% (18 осіб)	9% (2 особи)

Наступним кроком було діагностування рівня емпатійних здібностей В.В. Бойка, внаслідок чого було встановлено, що більшість студентів, які навчаються за технічним фаховим спрямуванням, а це програмісти, технологи, інженери(ФІС, ПФ), мають дещо занижену здатність до емоційного відгуку на переживання інших людей. Значна частина студентів гуманітарного фахового спрямування психологи (ПП) володіють середнім рівнем розвитку емпатії. Досліджувані педагоги (ФФ), а також фахівці-менеджери (ФЕУ) здебільшого мають занижений рівень емпатійності.

Для того, щоб ґрунтовно проаналізувати отримані дані за методикою діагностики рівня емпатійних здібностей В.В. Бойка, ми визначили загальний середній рівень розвитку емпатії для студентів кожного фаху. Аналіз результатів показує, що у студентів четвертого курсу навчання – програмістів, технологів – загальний рівень розвитку емпатії – занижений (загальний середній бал – 17,2). Студентам-інженерам також притаманний занижений рівень розвитку емпатії (загальний середній бал – 17,18). У досліджуваних майбутніх психологів загальний рівень розвитку емпатії – середній (загальний середній бал – 24,15). У студентів-педагогів фіксуємо середній рівень розвитку емпатії (загальний середній бал – 19,33). Що ж стосується опитуваних менеджерів, то теж відзначаємо посередній рівень розвитку емпатії (загальний середній бал – 20,68).

Експериментально встановлено рівень розвитку окремих компонентів емпатії (раціонального, емоційного, інтуїтивного, установок, проникливої здатності та ідентифікації) у майбутніх фахівців різного фахового спрямування, які виокремив В.Бойко. У студентів технічного спрямування компоненти емпатії перебувають на середньому та низькому рівнях розвитку, у студентів гуманітарного фахового спрямування – на середньому рівні розвитку.

За допомогою кореляційного аналізу Пірсона встановлено, що у студентів-програмістів та технологів емпатійність пов'язана з інтуїтивним, раціональним, емоційним каналами емпатії, установками, ідентифікацією та проникливою здатністю. У досліджуваних інженерів встановлено зв'язок установок з ідентифікацією, інтуїтивного каналу емпатії з ідентифікацією. У майбутніх психологів існує зв'язок емпатійності з установками, ідентифікацією, інтуїтивним та емоційним каналами емпатії та проникливою здатністю. У майбутніх педагогів виявлено позитивні зв'язки емпатії з емоційним, інтуїтивним каналами емпатії, установками, ідентифікацією та проникливою здатністю. У студентів менеджерів спостерігається позитивний зв'язок емпатії з установками, установок з емоційним каналом емпатії. Негативно корелює емпатійність з інтуїтивним каналом емпатії у студентів-інженерів та у студентів-менеджерів прониклива здатність з емпатією.

Висновки

1. Встановлено, що у переважної більшості студентів технічного та гуманітарного фахового спрямування емпатійність знаходиться на середньому та низькому рівні розвитку, позаяк освітньо-професійне середовище ВНЗ не чинить значного впливу на розвиток емпатійності як важливої особистісної та професійної якості. Отже, постає необхідність враховувати психологічні умови фахової підготовки за відповідним напрямом, адже, до прикладу, фахівці гуманітарного спрямування повинні володіти високо розвиненою емпатійністю.

2. Психологічними умовами розвитку особистісних та професійних якостей майбутнього спеціаліста є специфічні умови освітнього процесу, які ініціюють розвиток особистісних та професійно

важливих якостей особистості. Такими психологічними умовами розвитку емпатійності є діалогізація освітнього процесу та моделювання навчально-професійних ситуацій.

Проведене нами емпіричне дослідження не охоплює всіх аспектів розглянутої проблеми. Потребують подальшого вдосконалення конкретні форми й методи розвитку емпатійних здібностей.

1. Библиотека статей. Инструменты HR-менеджера. Диагностика эмпатии по А. Меграбяну и Н. Эпштейну. – Режим доступа: <http://www.hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>.
2. *Бодалев А.А.* Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии / А.А. Бодалев, Т.Р. Каштанова // Групповая психотерапия при неврозах / [под ред. Б.Д. Карвасарского и В.А. Мазуренко]. – Л., 1975. – С. 11 – 19.
3. *Гаврилова Т.П.* Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы) / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – № 2. – 1975. – С. 17 – 19.
4. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю.Б.Гиппенрейтер, Т.Д. Карягина, Е.Н. Козлова // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 61 – 68.
5. *Журавльова Л.П.* Психологія емпатії : [монографія] / Л.П. Журавльова. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 328 с.
6. *Орлов А.Б.* Феномены эмпатии и конгруэнтности / А.Б. Орлов, М.А. Хазанова // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 68 – 73.

The phenomenon of empathy is considered and the features of his development are analysed for the students of different professional direction, on verge of late youth and early grown man. Empiric research which it is found out during is conducted, that there is a medium-and-low level of development of empathy in most students.

Key words: *empathy, empathynist', studenstvo.*